

OxyContin: een dodelijk medicijn

Vak: Globalisering en Cultuur 1

Docent: Ad Verbrugge

Door: Flore Lutters

Woorden: 3350

Inleiding

Heath Ledger stierf in 2008 aan een overdosis. Michael Jackson in 2009. En Prince in 2016. In elk van deze gevallen was een belangrijke oorzaak OxyContin. Cocaïne, Heroïne? Nee, een in de Verenigde Staten door het *Food and Drug Administration* goedgekeurde pijnstiller, met de actieve stof Oxycodon. Een legaal medicament dat sinds 1996 zeker 500.000 doden tot gevolg heeft in de VS.¹ In 2021 kwam het boek *Het pijnstillerimperium: de geheime geschiedenis achter de opiatencrisis*² gelijktijdig uit met de Hulu televisieserie *Dopesick*³. Het boek en de serie tonen het dodelijke domino-effect dat de familie Sackler in gang zet wanneer zij in 1996 OxyContin op de markt brengen.

In het vervolg van dit essay zal ik de opioïdecrisis rond OxyContin onderzoeken. In deel 1 zal ik daarbij ingaan op de zaak zelf: hoe kon *Purdue Pharma* legaal de artsen en patiënten overtuigen van een zeer verslavende en potentieel dodelijke pijnstiller? Voor dit deel maak ik gebruik van de serie *Dopesick* en het artikel *Zo Raakt Amerika verslaafd aan opiaten en werd deze familie steenrijk* van Ruben Mersch⁴. Ik plaats deze analyse in de context van Aristoteles zijn *Politica*⁵, waarin ik betoog dat de handelingswijze van Sackler-familie vanuit een oligarchische bestuursvorm te duiden is. Vervolgens onderzoek ik in deel 2 de geestesgesteldheid in de Verenigde Staten waardoor OxyContin zo'n grote afzetmarkt kon vinden. Voor dit tweede deel maak ik gebruik van *De Palliatieve Samenleving. Pijn vandaag de dag*⁶ van de Koreaans-Duitse filosoof Byung-Chul-Han. Samengevat poog ik in deel 1 & 2 een antwoord te vinden op de vraag:

Hoe kon de legale pijnstiller OxyContin meer dan een half miljoen slachtoffers maken in de Verenigde Staten?

---

¹ Het artikel *The Opioid epidemic might be much worse than we thought* door Olga Khazan

² Patrick Radden Keefe. *Het pijnstillerimperium: de geheime geschiedenis achter de opiatencrisis*. Nieuw Amsterdam, 2021.

³ De serie is gebaseerd op het boek: Beth Mancy. *Dopesick: Dealers, Doctors and the Drug Company that Addicted America*. 2018.

⁴ Geschreven voor *De Correspondent* op 15 juli 2021

⁵ Aristoteles. *Politica*. Historische uitgeverij, 2013.

⁶ Byung-Chul-Han. *De Palliatieve samenleving. Pijn vandaag de dag*. Vertaling Mark Wildschut. Ten Have/De Nieuwe Wereld, 2022.

Deel 1: de kwestie Purdue Pharma

De geschiedenis van OxyContin⁷

Het farmaceutisch bedrijf *Purdue Pharma*, dat OxyContin op de markt bracht, is eigendom van de Sackler-familie. Een familie die succesvol werd door de arts en marketingman Arthur Sackler. Hij ontwierp in de jaren 50 verkooptechnieken die gangbaar bleven in de farmaceutische industrie. Artsen werden door hem geframed als potentiële klanten van medicamenten. Weinig werd geschuwd –cadeaus en uitnodigingen voor speciale seminars - om hen over stag te laten gaan. Tevens werd vals onderzoek, door *Purdue Pharma* gefinancierd, als overtuigingsmiddel met de artsen gedeeld.

Arthur Sackler kocht het bedrijf *Purdue Frederickm*, dat later de naam *Purdue Pharma* zou gaan heten. Dit bedrijf bracht de pijnstiller MScontin op de markt. Het medicament bestaat uit morfine verpakt in een pil met een speciaal omhulsel wat ervoor zorgt dat de actieve stof maar langzaam in het lichaam komt. Een massale marketingcampagne, gebaseerd op de eerder ontworpen sales-technieken werd ingezet om het slechte imago van morfine, dat bekend stond als een zeer verslavend narcoticum, te verbeteren. De boodschap was dat MScontin alleen verslavend was bij misbruik. Op seminars door het hele land brachten experts dit als feit naar voren om zo de artsen te overtuigen. De campagne was voor *Purdue Pharma* succesvol. *MScontin* werd, juist omdat het zo verslavend was, veel verkocht.

Het patent op MScontin liep eind jaren tachtig af. Dit was een moeilijke situatie voor de farmaceut aangezien ze haast geen onderzoeksafdeling bezaten. De nieuwe directeur Richard Sackler gebruikte een truc uit de oude doos: wederom ontwikkelde *Purdue Pharma* een pijnstiller, nu niet met morfine maar Oxycodon dat bijna twee keer zo sterk is. Ook deze pijnstiller verpakten ze in een omhulsel wat het actieve bestanddeel traag liet vrijkomen. De marktnaam voor de pijnstiller werd OxyContin. Het medicament werd snel goedgekeurd door FAD in Amerika. Met het keuringslabel dat de opioïde maar 1% kans op verslaving gaf, en daarom zowel voor ‘zware’ als ‘milde’ pijn kon worden voorgeschreven; in de praktijk zowel voor hoofdpijn als een zware verwonding. Dit registratieproces bij de FAD werd later, in diverse rechtszaken tegen *Purdue Pharma*, als ambigue begrepen. Zo werd de FAD-medewerker die het keuringsproces leidde later werkzaam bij *Purdue Pharma*. Ook werd er

---

⁷ Voor dit eerste deel baseer ik mij grotendeels op Ruben Mersch zijn artikel *Zo Raakt Amerika verslaafd aan opiaten en werd deze familie steenrijk*

aangetoond dat er informeel contact was tijdens de registratieprocedure tussen het *FAD* en *Purdue Pharma*.

Oxycotin moest zoveel mogelijk worden verkocht. Als middel voor dat doel werd een groot marketingteam ingehuurd, dat gemotiveerd door hoge bonussen, de dokters in heel Amerika moesten overtuigen van OxyContin. De dokters werden op basis van veelal gemanipuleerde grafieken, en door *Purdue Pharma* betaalde onderzoeken, ervan overtuigd dat OxyContin een minimale verslavingsgraad had. Er werd zelfs een nieuw ziektebeeld verzonnen ter stimulering van de verkoop. Patiënten die verslavingsverschijnselen kregen hadden te maken met een ‘pseudoverslaving’: de arts had hen te weinig OxyContin voorgeschreven. Oplossing: de dosis moest verhoogd worden. *Purdue Pharma* begon met pillen van 10mg, maar breidde dit al snel uit naar 20mg, 40mg en 80mg. De campagne was zeer succesvol, *Purdue Pharma* boekte een winst van 13 miljard dollar. De schaduwzijde van dit ‘succesvolle’ farmaceutisch product was enorm: de criminaliteit steeg, armoede nam toe en de verslavingscijfers stegen exponentieel.

De financiële verdiensten van het bedrijf werden ingezet om zich te verdedigen tegen toenemende aantijgingen. Zo werd de openbaar aanklager van de eerste rechtszaak ingetekend op de eigen loonlijst. Bij de volgende rechtszaak werd er vijftig miljoen euro besteed aan het beïnvloeden van politici en het inhuren van advocaten. Uiteindelijk werden enkel drie managers veroordeeld voor een misleidende reclame. *Purdue Pharma* sluisde het vermogen naar een privérekening en vroeg een faillissement aan. Over de schikking wordt onderhandeld, ze willen 4.2 miljard euro schikking bestalen als ze schadevrij gesteld worden. Ze zouden dan nog een slordige 9.8 miljard overhouden.

De oligarchische bestuursvorm van *Purdue Pharma*

In het denken van Aristoteles is de ethiek en de bestuurskunde nauw verbonden. Daarom horen de *Ethica* en de *Politica* ook bij elkaar. In oktober 2020 gaven de Sacklers in *Businesswire* aan dat zij in hun werkzaamheden geen wetten hadden overtreden en altijd ethisch hadden gehandeld.⁸ Er lijkt een discrepantie te zijn tussen wat de Sacklers onder ‘ethiek’, en dus bestuurlijke verantwoordelijkheid verstaan, en het filosofisch ‘ethiek begrip’ gefundeerd in het denken van Aristoteles.

In *hoofdstuk 7* van de *Politica* maakt Aristoteles een onderscheid tussen zes verschillende staatsvormen. Hij doet dit op basis van onderzoek naar honderdvijftig

---

⁸ Dr. Mortimer Sackler. *Members of the Sackler Family Who Served on Purdue's Board Issue Statement about Department of Justice Announcement*. *Businesswire*, 2021

staatsvormen in het toenmalige Griekenland. In zijn analyse zijn er drie goede en drie ontaarde staatsvormen. Het eerste paar is de monarchie en de tirannie. Het tweede de aristocratie en de oligarchie. En tot slot het derde paar de politeia en de democratie. Kenmerk van elke ontaarde staatsvorm -tirannie, oligarchie en democratie - is dat de heerser, of heersende klassen, het eigenbelang boven het algemeen belang stelt. Bij de goede staatsvorm staat de dienstbaarheid aan een rechtvaardige staatsordening voorop. De Sackler-familie, en hun maatschappelijke invloed met *Purdue Pharma*, zijn onder te brengen in het tweede paar, en dan wel specifiek de ontaarde staatsvorm: de oligarchie. In de oligarchie is de macht in handen van een kleine groep van welvarenden die hun machtspositie uitoefenen met als doel het vermenigvuldigen van het eigen gewin. *Purdue Pharma* was bekend met het feit dat OxyContin twee keer zo verslavend was als morfine. Toch brachten zij willens en wetens, met behulp van agressieve marketing, het opiaat op de markt en deden zij er alles aan om te verduisteren dat het zo verslavend was.

Het Griekse begrip oikonomia, waar de hedendaagse economie van is afgeleid, verwijst naar het op orde houden van het huis, en tevens voor de bestuurders van de Griekse Polis het op orde houden van de staat. Deze orde zowel in het huis, als de staat, was gericht op de bevordering van het goede leven. De uitwendige goederen werden daarvoor ingezet. In contrast met de oikonomia stelt Aristoteles de cherismatiké. Daarin is de omgang met de uitwendige goederen gericht op het vermeerderen ervan. Het heffen van woekerrentes, het handeldrijven etc. De intrinsieke maat waarop de oikonomia zich richt wordt overschreden, de Cherismatiké is mateloos. In de bestuurlijke keuzes van de Sackler-familie dient men met *Purdue Pharma* niet het goede leven. Het is cherismatiké, waarbij de vermeerdering van de uitwendige goederen voorop staat. Elke maat wordt daarin overschreven.

Wanneer *Purdue Pharma* stelt ethisch gehandeld te hebben dan wordt het bestuur gericht op eigen gewin, de oligarchische bestuursvorm, verheven tot het goede handelen. De ontaarde bestuursvorm waar de cherismatiké voorop staat wordt dan als maatgevend beschouwd. Dit is een omkering van het filosofisch 'ethiek' begrip bij Aristoteles. Daarin is de bestuurder gericht op rechtvaardigheid, het installeren van een goede orde, de oikonomia.

Deel 2: Het paradigma van pijnbestrijding

Een tegenstrijdig pijnbegrip

De Koreaans-Duitse filosoof Byung-Chul-Han schrijft in zijn essay *De Palliatieve Samenleving* 'De opioïden crisis in de Verenigde Staten heeft een paradigmatisch karakter. Daarbij is niet alleen de materiële hebzucht van een farmaceutische firma in het geding. Er ligt veeleer een

noodlottige aanname met betrekking tot de menselijke existentie aan ten grondslag. Alleen een onafgebroken feel-good-ideologie kan ertoe leiden dat medicamenten die oorspronkelijk in de palliatieve geneeskunde werden gebruikt op grote school ook aan gezonde mensen worden verstrekt.’⁹

In de analyse van Byung-Chul-Han komt de opioïdecrisis voort, naast de mateloze materiele hebzucht zoals besproken in deel 1 van dit essay, uit een bepaalde geestesgesteldheid – de feelgood-ideologie. Een ingesteldheid waardoor het überhaupt mogelijk was dat een pijnstillert niet enkel voor ‘ondragelijke pijn’ maar tevens voor ‘milde pijn’ massaal werd verstrekt.¹⁰ Tijdens de opening van de serie *Dopesick* poogt Richard Sackler, de CEO van *Purdue Pharma*, de belanghebbenden te overtuigen van het investeren in het ontwikkelen van OxyContin. Zijn woorden brengen iets in beeld van de geestesgesteldheid, en het bijbehorende existentiebegrip, waar Byung-Chul-Han op wijst: ‘De tijd is gekomen om de aard van pijn te herdefiniëren. Te lang heeft de Amerikaanse medische wereld chronische pijn genegeerd. Dit heeft geleid tot een epidemie van lijden. Als we pijn lijden, kunnen we niet onszelf zijn. We kunnen niet ons beste leven lijden. Leven is sowieso onmogelijk, omdat de pijn ons vermogen om te denken, te voelen en zelfs lief te hebben, overneemt.’¹¹

De Amerikaanse arts Dr.Finnix, gespeeld door Michael Keaton, wordt door een sales-agent van *Purdue Pharma* na aanvankelijke scepsis – een narcoticum is vanwege de verslavende werking gevaarlijk om voor te schrijven aan patiënten - overtuigd van de waarde van OxyContin. Hij leeft en werkt in het mijnwerkersdorpje Finch Creek in de staat Virginia. Hij schrijft het medicament aan een aantal bewoners van het dorp voor. Na een auto-ongeluk wordt zijn eigen pijn ook bestreden met de pijnstillert met als gevolg: zowel Dr.Finnix als zijn patiënten raken verslaafd aan OxyContin. Na een lange weg weet Dr.Finnix, en met zijn hulp, enkele van zijn patiënten, af te kicken. Volledig hersteld opent hij de afkickkliniek *Mountain Ridge Wellness Center*. Waar de serie begon met de woorden van Richard Sackler daar eindigt *Dopesick* met die van Dr.Finnix: ‘Pijn is gewoon pijn. Niet goed, niet slecht, het hoort gewoon bij een mens zijn. En soms kan er iets goeds uit voortkomen. En als we dapper genoeg en bereid zijn iets dieper te gaan, ons er doorheen te werken, proberen hem te overwinnen, nou dan vinden we misschien ons betere ik’.¹²

---

⁹ Byung-Chul-Han. *Hoofdstuk 1: Algotobie. De Palliatieve samenleving. Pijn vandaag de dag*. Vertaling Mark Wildschut. Ten Have/De Nieuwe Wereld, 2022.

¹⁰ Dat deze ingesteldheid van Europa verschilt blijkt uit het feit dat *Purdue Pharma* in Europa, specifiek in Duitsland, geen voet aan wal kreeg.

¹¹ Openingscène *Dopesick*

¹² Eindscène *Dopesick*

Twee aan elkaar tegengestelde geestesgesteldheden – en bijbehorende aannames over de menselijke existentie - staan in de woorden van Richard Sackler en dr. Finnix tegenover elkaar. Het eerste perspectief van Sackler is in de Amerikaanse cultuur dominant – de feelgood ideologie -, het tweede pijnbegrip lijkt een randfenomeen in Amerika. Een zorgelijke situatie omdat Amerika in de ban lijkt van van een geestesgesteldheid die pijn op een manier doet verschijnen als iets onmenselijks dat kost wat kost uitgebannen moet worden. Dit terwijl in het perspectief van Dr. Finnix het onderdeel is van het leven. Zelfs dat pijn een mogelijkheid tot menselijke transformatie herbergt.

De palliatieve samenleving

Byung-Chul-Han stelt dat de verhouding tot de pijn zichtbaar maakt in wat voor maatschappij men leeft. Elke maatschappijkritiek moet zodoende een ‘hermeneutiek van de pijn’ ontwikkelen. Kijkend naar de westerse samenleving stelt Byung-Chul-Han dat wij in een *Palliatieve samenleving* leven die lijdt aan algofobie, angst voor de pijn. Het gevolg daarvan is een permanent anestheseren van pijn. Deze anesthesie heeft zowel in het privéleven als in diverse maatschappelijke domeinen haar intrede gedaan. Op het persoonlijk niveau wordt pijn geïnterpreteerd als een teken van zwakte. De anesthesie vindt in verborgenheid plaats. Een leger aan positieve psychologen stelt dat het mogelijk is jezelf van elke pijn te ontdoen door jezelf af te stemmen op welbevinden, geluk en optimisme. Slaag je niet dan is dit je eigen verantwoordelijkheid. De opties zijn het aanpakken van de pijn op advies van een heel leger aan motivatietrainers; of de pijn doen laten verstommen of verdoven door medicamenten. Conflicten en controverses worden gemeden in de politiek. Oposities zijn grotendeels verdwenen die met elkaar redetwisten en argumenteren – met uitzondering van de extremen die zichzelf buitenspel zetten. De politiek stemt zich af op ‘de palliatieve zone’. Naast de politieke anesthesie is een gelijkaardige dynamiek waar te nemen in de kunst. De kunst moet bevallen, ‘instagrammable’ zijn. Met de kunst van Jeff Koons als exemplarisch voorbeeld, een louter decoratieve kunst die een ‘WOW’ bij het publiek poogt op te roepen. Kunst wordt een consumptiegoed dat niet meer dan een esthetische belevenis is. Kunst die bevalt, die aangenaam is.¹³

---

¹³ Byung-Chul-Han. *Hoofdstuk 1: Algofobie. De Palliatieve samenleving. Pijn vandaag de dag*. Vertaling Mark Wildschut. Ten Have/De Nieuwe Wereld, 2022.

Pijn is iets beangstigends geworden omdat wij geen ‘cultureel programma van de omgang met de pijn’¹⁴ meer bezitten. In de woorden van Paul Valéry heeft ‘pijn geen enkele betekenis meer’¹⁵, dit als gevolg van het verdwijnen van het Christelijke narratief dat in de woorden van Byung-Chul-Han als een ‘een goddelijk narcoticum, of een goddelijke stimulus werkte’. De mens is zijn goddelijke schuilplaats verloren en daarmee verliest hij de mogelijkheid tot een ‘symbolisch gekoesterde pijn’ en zijn wij ‘onbeschermd uitgeleverd aan het zinledige, zwijgende, naakte lichaam’: ‘Fysiologen en anatomen hebben de christelijke semantiek in de negentiende eeuw schijnbaar definitief uit het culturele lichaam gesneden (...). De uitspraak van Valéry bevindt zich in de nabijheid van Nietzsches dictum “God is dood”. Met die zinnen slaat de koude van het heelal ons op de botten.’¹⁶ Pijn is tot een louter biologische kwelling geworden ‘dat geen verhaal meer vertelt’ en daarom anestheseren wij de pijn om angstvallig binnen de palliatieve zone te blijven. Byung-Chul-Han karakteriseert de geanestheerde samenleving als een maatschappij van ‘ondoden’, volgens hem zijn ‘we te levend om te sterven en te dood om te leven’.¹⁷

Pijn en geluk zijn volgens Nietzsche ‘broer en zus, tweelingen, die samen opgroeien, of, zoals bij jullie – samen klein blijven!’ Is men niet ontvankelijkheid voor pijn dan is men afgesloten voor het diepe geluk. Het brengt het leven in een palliatieve zone, voor Nietzsche het leven van de ‘laatste mens’¹⁸: ‘Men heeft zijn pretje voor de dag en zijn pretje voor de nacht: maar men houdt de gezondheid in ere. “Wij hebben het geluk uitgevonden” – zeggen de laatste mensen en knipperen met hun ogen.’¹⁹

Conclusie

Ter onderzoeking stelde ik in dit essay de vraag: *Hoe kon de legale pijnstillers OxyContin meer dan een half miljoen slachtoffers maken in de Verenigde Staten?* Uit deel 1 blijkt hoe Big Pharma en de marketingwereld de handen ineen hebben geslagen. De Sackler-familie heeft vanaf de jaren vijftig, door Arthur en daarna Richard Sackler, deze verbinding actief gestimuleerd. Marketing en manipulatie lagen dicht bij elkaar in het overtuigen van de FAD,

---

¹⁴ Ivan Illich, *Die Nemesis der Medizin. Die Kritik der Medikalisierung des Lebens*, München 2007, p. 104.

¹⁵ Jean Starobinski, *Kleine Geschichte des Körpergefühls*, Frankfurt a.M. 1991, p. 118.

¹⁶ Helmut Lethen, “Schmerz hat keinerlei Bedeutung” (Paul Valéry) Oder: Gibt es Ereignisse, die den Kulturwissenschaften den Atem verschlagen? in: *Wo ist Kultur? Perspektiven der Kulturanalyse*, red. Th. Forrer en A. Linke, Zürich 2014, p. 42.

¹⁷ Byung-Chul-Han. *Hoofdstuk 4: de zinloosheid van pijn. De Palliatieve samenleving. Pijn vandaag de dag*. Vertaling Mark Wildschut. Ten Have/De Nieuwe Wereld, 2022.

¹⁸ Byung-Chul-Han. *Hoofdstuk 11: de laatste mens. De Palliatieve samenleving. Pijn vandaag de dag*. Vertaling Mark Wildschut. Ten Have/De Nieuwe Wereld, 2022.

¹⁹ Friedrich Nietzsche, *Aldus sprak Zarathoestra*, vertaling Wilfred Oranje, Amsterdam 1996, p. 18.

de artsen en de patiënten van de lage verslavingsgraad van OxyContin. Een verslavingsgraad die achteraf gezien vele malen hoger bleek te liggen dan de 1% die op het officiële label stond. *Purdue Pharma* heeft dit vanaf het begin geweten en willens en wetens de werkelijkheid verdraaid vanuit een hebzuchtig motief. Uiteindelijk verdient de farmaceut aan OxyContin 13 miljard euro terwijl de samenleving 500.000 doden telt, om nog maar niet te spreken van de ontwrichting van de maatschappij door armoede, geweld en criminaliteit.

Het motief van de Sackler-familie is hebzucht, daarin volgt men de aristotelische oligarchische bestuursvorm. De bestuurlijke macht wordt ingezet ter bevordering van het eigen gewin. Dit in contrast met het dienen van een rechtvaardige orde. Niet de oikonomia maar de cherismatiké oefent de Sackler-familie uit. Vanuit deel 1 kan er geconcludeerd worden dat het marketing, en uiteindelijk manipulatie, zijn geweest, gedreven door de materiele hebzucht van de Sackler-familie, die de oorzaak van de 500.000 doden zijn geweest.

Maar marketing en manipulatie alleen zijn niet genoeg ter verklaring. Er is ook een culturele dynamiek in het spel die de Amerikaan ontvankelijk maakt voor de anesthesie van pijn door een pijnstillers. Deel 2 stelde zich ten doel deze geestesgesteldheid jegens pijn te articuleren. Daarin werd Byung-Chul-Han zijn analyse in *De Palliatieve Samenleving* als uitgangspunt genomen. Hij diagnosticeert de westerse cultuur als leidend aan algofobie. Uit angst voor de pijn wordt alles te werk gesteld om deze te anestheseren. Zowel op persoonlijk als maatschappelijk vlak stemt men zich uit algofobie af op de palliatieve zone. De achtergrond van deze culturele ingesteldheid jegens pijn komt voort uit het verlies van een narratieve zinvolle betekenis van pijn. Dit was in de Christelijke wereld nog wel het geval, dit narratief was een ‘godelijk narcoticum (...) of stimulant’, aldus Byung-Chul-Han. Wij missen een ‘cultureel programma van de omgang met pijn’. Wij leven in een metafysische en narratieve leegte waardoor alleen nog het naakte biologische leven overblijft. Pijn is wat wij koste wat kost willen vermijden, al moeten wij leven als ‘ondoden’. Deze bredere culturele analyse legt bloot hoe de westerse cultuur na ‘de dood van God’ in een vacuüm leeft dat geen betekenisvolle verhouding meer jegens pijn kan vinden. Dit met als gevolg algofobie en de noodzaak de pijn te anestheseren, al moet dit met een zeer verslavend narcoticum Oxycodon.

Dit geeft te denken in een tijd waar pijn, lijden en uiteindelijk de dood vanaf begin 2020, door Covid-19, tot in het heden nabij is voor eenieder.

Bronmateriaal:

- Patrick Radden Keefe. *Het pijnstillersimperium: de geheime geschiedenis achter de opiatencrisis*. Nieuw Amsterdam, 2021.

- Beth Mancy. Dopesick: Dealers, Doctors and the Drug Company that Addicted America. 2018
- Aristoteles. Politica. Historische uitgeverij, 2013.
- Byung-Chul-Han. De Palliatieve samenleving. Pijn vandaag de dag. Vertaling door Mark Wildschut. Ten Have/De Nieuwe Wereld, 2022.
- Danny Strong. Dopesick. Hulu, 2021
- Friedrich Nietzsche, Aldus sprak Zarathoestra. 1996.
- Ivan Illich, Die Nemesis der Medizin. Die Kritik der Medikalisierung des Lebens, 2007.
- Jean Starobinski, Kleine Geschichte des Körpergefühls, Frankfurt a.M. 1991
- Helmut Lethen, “Schmerz hat keinerlei Bedeutung” (Paul Valéry) Oder: Gibt es Ereignisse, die den Kulturwissenschaften den Atem verschlagen?’ in: Wo ist Kultur? Perspektiven der Kulturanalyse. 2014.

